

РАЗДЕЛ 8. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

УДК 811'373:33

ОМОНИМИЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ЯК ПРОЯВ АСИМЕТРІЇ МОВНОГО ЗНАКА

Архипенко Л.М., Казимир І.І.

Харківський національний економічний університет, м. Харків, Україна

Стаття присвячена лінгвістичному аналізу лексико-семантичного процесу омонімізації в межах української економічної терміносистеми.

Ключові слова: *терміносистема, економічна термінологія, омонімія.*

Важливою частиною лексики української літературної мови є термінологія. Останнім часом інтерес до вивчення термінологій різних галузей знань значно посилюється. Проблеми формування й функціонування окремих терміносистем розглядалися у дослідженнях О. Реформатського, Д. Лотте, Д. Баранника, Л. Полюги, В. Калашника, Г. Сергєєвої, Т. Михайлової та інших. Зокрема, *актуальним* залишається дослідження лексико-семантичної систематизації економічної термінології з урахуванням новітніх процесів, що сприяють її постійному поповненню.

Метою статті є аналіз лінгвістичного явища омонімії в українській економічній термінології, що виникає при порушенні однозначної відповідності терміна й поняття.

Від явищ багатозначності варто відрізнити явище омонімії. Омонімія належить до тих лінгвістичних понять, які відзначаються неоднозначністю підходів та трактувань. Саме тому це явище ніколи не втрачало своєї актуальності, а отже й зацікавлень мовознавців. Ще О. Потебня у праці «Із записок з російської граматики» відзначав наявність омонімії та відсутність полісемії за умови наявності більше, ніж одного значення у мовного знака: «Ми вважаємо багатозначність поняттям хибним: де два значення, там два слова» [11, с. 33].

У сучасній науці про мову загальноновизнаним є те, що омонімія – абсолютна універсалія. Наявність омонімів у мові є обов'язковою й закономірною, до того ж глибинно зумовленою як фізіологічно, так і самою природою мови як системи. Л. Булаховський [4, с. 48] якось написав, що «омоніми – такі ж законні діти мовного мистецтва, як і всі інші». Значно пізніше Л. Малаховський [9, с. 25], досліджуючи проблему подачі омонімів у словниках, відмітив, що «саме у широкому розповсюдженні омонімії й закладена одна з найважливіших відмінностей будь-якої

мови, що складалася стихійно протягом віків і тисячоліть від “семантичних систем”, створених людиною”.

Довгий час омонімія розглядалась “як хвороба, яку необхідно лікувати”. Поширеною думка про те, що синонімія та полісемія – закономірне явище в мовах, що саме функціонування мови як засобу спілкування й пізнання неможливе без цих явищ. Що ж стосується омонімів, то, навпаки, цей аспект асиметрії мовного знаку багатьма вважається мовною аномалією, вадою в комунікації. Часто слухач опиняється в складній ситуації, коли з кількох різних значень, виражених певною мовною формою,

слід вибрати одне для правильного розуміння повідомлення. Омонімія вносить труднощі й у звичайний процес засвоєння мови, коли той, хто її вивчає наштовхується на те, що одна й та ж мовна форма може мати абсолютно різні значення, – факт, на який у своїй рідній мові він, зазвичай, не звертає уваги. Аналіз таких форм суттєво ускладнює сприйняття іншомовного тексту.

Лінгвісти виділяють наступні причини появи антонімів. Так В. Виноградов, вказуючи на непродуктивність цього явища, вважав, що «ще менше омонімів зобов'язані своїм утворенням семантичному розпаду єдиної лексеми на декілька омонімістичних одиниць» [6, с. 141]. Ф. Реформатський стверджує, що у певній мовній системі «більше за все омонімів, що виникли завдяки запозиченням», хоча він визнає факт активності процесу похідної омонімії [12, с. 195]. Визнаючи достатню активність омонімів, що виникають у результаті полісемії, О. Ахманова вказує в той же час і на більші труднощі, сумніви, з якими пов'язані пошуки об'єктивних критеріїв оцінки завершення процесу омонімізації [3, с. 69-74].

За способом утворення Л. Новиков поділяє омоніми на етимологічні (звуковий збіг різних за походженням слів), семантичні (розпад багатозначного слова) і словотвірні (збіг слів у результаті словотвірних процесів) [10, с. 105-106]. В. Абаєв [1, с. 79] висловив думку про те, що «поява нових омонімів, їх «розмноження» походить в основному за рахунок полісемії». Основним джерелом поповнення мови омонімами А. Смирницький вважає випадкові звукові збіги [14, с. 44-46].

Явище термінологічної омонімії, як і у загальнолітературній мові, «є категорією негативною, а самі відношення слів, однакових за формою й непов'язаних за значенням, – нерегулярними й винятковими» [10, с. 49]. О. Ахманова з цього приводу зазначала, природнім було б, коли кожній одиниці мовного змісту відповідала б окрема й суворо закріплена за нею одиниця мовної оболонки [10, с. 5]. Але цього насправді не існує. Зазвичай одиниці зовнішньої оболонки виявляються ніби розтягнутими, легко допускають співвіднесення їх з новими різновидами й відтінками мовного змісту в межах одного слова досить різноманітних лексико-семантичних його варіантів, які все ж таки не руйнують його тотожності. Від цього положення, яке представляє загальний закон функціонування й розвитку мовних одиниць, принципово відрізняються ті випадки, коли одиниці зовнішньої оболонки виявляються ніби продубльованими, а іноді навіть потроєними. Це відбувається тоді, коли вони виявляються пов'язаними (чи співвіднесеними) з настільки різними одиницями змісту, що наявність для кожної окремо однієї й тієї ж зовнішньої оболонки в результаті будь-якого збігу обставин. Оскільки загальним правилом

функціонування мовних одиниць є закріпленість даної зовнішньої оболонки за окремими одиницями значення, факт об'єднання в одній і тій же одиниці зовнішньої оболонки абсолютно різних значень потребує окремого вивчення.

Омонімія як лексична категорія – це семантичне відношення внутрішньо не пов'язаних (немотивованих) значень, що виражаються формально схожими знаками (лексемами), які розрізняються у тексті завдяки контекстуальному оточенню [10, с. 209].

У термінології омонімія має свої відмінні особливості порівняно з омонімією в лексиці літературної мови. Явище термінологічної омонімії, на думку К. Авербуха, породжується у більшості випадків трьома факторами: 1) наявністю у різних, достатньо понятійно віддалених одна від одної терміносистемах, (однакових за написанням) одиниць номінації, семантика яких абсолютно різна, а мотивованість тотожності їх знаків або зовсім відсутня, або втрачена у процесі тривалого функціонування у різних сферах; 2) метафоричним уживанням того чи іншого терміна чи загально мовного слова в іншій спеціальній підмові, що супроводжується входженням цієї лексичної одиниці в іншу терміносистему; 3) наявністю у того чи іншого складного, багатоаспектного об'єкта ідентичних найменувань, що позначають у кожній спеціальній підмові різні поняття залежно від того, під кутом зору якої з професій розглядається ця реальія [2, с. 34-49].

Для термінів-омонімів П. Новиков і В. Даниленко вважають обов'язковими дві ознаки: 1) наявність у термінів різних, не пов'язаних одна з одною дефініцій; 2) використання співзвучних термінів у різних термінологічних системах. На цій підставі, виділяють два основні типи термінів-омонімів: міжнаукові (міждисциплінарні, міжгалузеві) і міжсистемні (лексичні омоніми) [10, 7].

Специфіка виявлення загальномовного процесу омонімії в термінологічній лексиці полягає в тому, що в цьому пласті вона представлена в основному так званою міжнауковою (міждисциплінарною, міжгалузевою) омонімією термінів, коли онде й те ж матеріальне вираження, один і той же фонетичний комплекс співвідноситься, здається, з одним і тим же об'єктом дійсності, але наповнюється різним змістом, оскільки цей об'єкт виступає як предмет вивчення різних наук. Тут йдеться про ті випадки, коли одна й та ж одиниця є конструктивним членом декількох терміносистем певної мови, тобто «полісемія настільки розходиться, що стає омонімією» [12, с. 88]. У межах окремої галузевої термінології омонімія як результат семантичного розвитку слова не розвивається [7, с. 72]. Омонімію в межах термінологічної лексики можна схарактеризувати як міжсистемне явище різних слів як системних одиниць різних функціональних систем мови і як міжнаукову омонімію (омонімія різних термінів як приналежності терміносистемам різних підмов).

Отже, традиційно виділяються два основні типи термінів-омонімів: міжгалузеві й між системні.

Міжгалузева омонімія – це терміни однієї галузі знання, які піддалися переосмисленню увійшли в терміносистему іншої науки. Для міжгалузевої омонімії характерні, на крайній випадок, дві обов'язкові ознаки: за термінами повинні бути закріплені різні дефініції й ці терміни функціонують у різних термінологічних

системах. Більшість учених вважає, що в основному співіснування міжгалузевих омонімів стало можливим через їх утворення від латинського кореня.

Розглянемо приклади міжгалузевих омонімів.

а) Омоніми з технічної термінології й економічної. *Амортизація* – (*amortisatio* – *зниження*) – пом'якшення дії поштовхів, ударів у машинах, літаках і т.ін. за допомогою спеціальних пристроїв(тех.) [5, с. 1228]. *Амортизація* – поступове зниження вартості основних фондів (устаткування, будинків і т.ін.) внаслідок їх зношування, а також поступове перенесення вартості машин, будинків та ін. на вироблювану продукцію (ек.) [5, с. 16].

б) Омоніми з медичної термінології й економічної. *Ремісія* (*remissia* – *зменшення, послаблення*) – тимчасове послаблення проявів хвороби (мед.) [14, с. 494]. *Ремісія* – знижка, яку постачальник робить платникові для округлення суми платежу (ек.) [5, с. 1025].

в) Омоніми з лінгвістичної термінології й економічної. *Редуція* (*reduccia* – *скорочення*) – значне ослаблення або втрата ненаголошених звуків при їх вимовлянні (лінгв.) [5, с. 1021]. *Редуція* – зниження біржового курсу валюти, цінних паперів чи біржових цін (ек.) [13, с. 402].

г) Омоніми з дипломатичної й економічної термінології. *Трансакція* (*transaccia* – *звершення*) – операція, угода (політична, юридична), що супроводжується взаємними поступками (дипл.) [14, с. 582]. *Трансакція* – банківська операція щодо переведення коштів з одного рахунку на інший, зокрема й за кордон (ек.) [8, с.472].

д) Омоніми з геологічної термінології й економічної. *Конгломерат* (*konglomerat* – *нагромадження, об'єднання*) – осадова гірська порода, що складається з гальки йгалунів, зцементованих глиною, окисами заліза тощо (геол.) [5, с. 447]. *Конгломерат* – одна з форм монополій, для яких не характерна спільність вироблюваної продукції і технології (ек.) [16, с.163].

Наведені вище приклади показують, що при створенні терміна обирається не будь-яке «абстрактне слово», а те, яке вважається адекватним певному термінологічному поняттю.

Міжсистемну термінологію складають терміни, які утворені від загальнолітературних слів і є омонімами стосовно їх. В. Даниленко називає цей вид «лексичною омонімією» й підкреслює що таких термінів багато в різних терміносистемах [7, с. 156]. Наведемо приклади міжсистемних омонімів.

Акція – дія, діяльність спрямовані на досягнення якої-небудь мети [5, с. 13]. *Акція* – цінний папір без визначеного часу обігу, що засвідчує участь цього власника у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає власникові право на одержанні частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь ум розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства [8, с.399].

Куліса – Частина театральної декорації, що розміщуються з боків сцени; лаштунки [5, с. 472]. *Куліса* – неофіційна біржа, ну якій укладаються угоди без посередництва офіційних біржових маклерів. В обігу на ній перебувають цінні папери, не допущені на офіційну біржу. Угоди укладаються безпосередньо між продавцями і покупцями або через неофіційних маклерів; обороти досягають

значних розмірів; курси цінних паперів у таких операціях відрізняються від курсів офіційної біржі [8, с. 251].

Такса – порода мисливських або кімнатних собак, що мають короткі криві ноги й довгий тулуб [5, с. 1228]. *Такса* – точно встановлений державою чи органами самоврядування рівень тарифів, цін, оплати праці [16, с. 19].

Приклади омонімії термінів і загальнолітературних слів свідчать про те, що у вищезазначених термінів відсутні будь-які елементи, що дозволяють говорити про наявність між ними семантичних контактів. Та все ж таки не в усіх випадках можна стверджувати про абсолютну відсутність семантичної спільності між загальнолітературним словом і економічним терміном. У деяких прикладах простежується семантична близькість аналізованих одиниць, яка проявляється то більшою, то меншою мірою, про що свідчить порівняння дефініції терміна й тлумачення загальнолітературного слова. Так, наприклад, слово «*провізія*» має значення «продовольство, їстівні припаси» [5, с. 963], термін «*провізія*» означає «запас у пасивах фінансового балансу, перш за все банків, з метою передбачити можливі збитки як у валютних, так і кредитних операціях» [13, с. 361]. Обидві лексеми об'єднують значення «*запас*».

Висновки. Подібне «порушення» ізоляції омонімів один від одного відображає свідомий підхід до побудови терміна. Автор терміна обирає знайоме, близьке слово, у результаті чого виникає певна семантична близькість між загальнолітературним словом і створеним терміном (що буває не завжди). Це не руйнує уяву про омонімію у терміносистемах у цілому, а тільки підкреслює її специфічність у порівнянні з загальнолітературною мовою.

Отже, основна риса термінів-омонімів полягає в тому, що це факти різних семантичних полів. Це перешкоджає їх зіткненню у схожих контекстах, а сам факт існування омонімів не може перешкоджати правильному розумінню тексту.

Підсумовуючи проведений аналіз, можна стверджувати, що з інтенсивним процесом глобалізації українська економічна термінологія перебуває у стані постійного розвитку й удосконалення, а подальший аналіз термінів-омонімів як на рівні системи, так і на рівні функціонування вкрай необхідний і актуальний для української лінгвістики.

Список літератури

1. Абаев В.И. О подаче омонимов в русском языке / В.И. Абаев // Вопросы языкознания – 1978. – № 4. – С. 75-85.
2. Авербух К.Я. Терминологическая вариативность: теоретический и прикладной аспекты // ВЯ. – 1986. – № 6. – С. 34-49.
3. Ахманова О.С. Экстралингвистическую и внутрilingвистические факторы в функционировании и развитии языка / О.С. Ахманова // Теоретические проблемы современного языкознания. – М. : Наука, 1964. – С. 69-74.
4. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка / Л.А. Булаховский. – К. : Радянська школа, 1952. – 249 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

6. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). [Учебное пособие для вузов по специальности «Русский язык и литература»] 3-е изд. испр. / В.В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 639 с.
7. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
8. Завгородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Завгородній, Л.Г. Вознюк, Т.С. Смовженко. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2000. – 587с.
9. Малаховский Л.В. Теория лексической и грамматической омонимии / Л.В. Малаховский. – Ленинград, 1990. – 238 с.
10. Новиков Л.А. Семантика русского языка : [учебное пособие для филологических специальностей университетов] / Л.А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М. : Наука, 1958. – 242 с.
12. Реформатский А.А. Мысли о терминологии. Современные проблемы русской терминологии / А.А. Реформатский. – М. : Наука, 1986. – С. 163-198.
13. Словник банківських термінів (Банківська справа: термінологічний словник) / А.Г. Завгородній, О.М. Сліпущко, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – К. : Аконті, 2000. – 608 с.
14. Словник іношомовних слів / Уклад. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапуца. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
15. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. – М. : Просвещение, 1956. – 259 с.
16. Сухарський В.С. Економічний словник-довідник / В.С. Сухарський. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2002. – 608 с.

Архипенко Л.М., Казимир І.І. Омонимия в украинской экономической терминосистеме как проявление асимметрии языкового знака // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.365-370.

Статья посвящена лингвистическому анализу лексико-семантического процесса омонимизации в украинской экономической терминосистеме.

Ключевые слова: *терминосистема, экономическая терминология, омонимия.*

Arkhipenko L. M., Kazymyr I. I. Homonymy in Ukraininan economic term system as a display of language sign asymmetry // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social comunicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.365-370.

The article deals with linguistic analysis of lexical-semantic process of homonymization in Ukrainian economic term system.

Key words: *term system, economic terminology, homonymy.*

Поступила до редакції 06.04.2011 р.